

8

COĞRAFIYA

Maia Bliadze, Davit Kereselidze,
Manana Sexniaşvili

Şagird kitabı

Gürcüstan Təhsil və Elm Nazirliyi
tərəfindən 2021-ci ildə qrif verilmişdir.

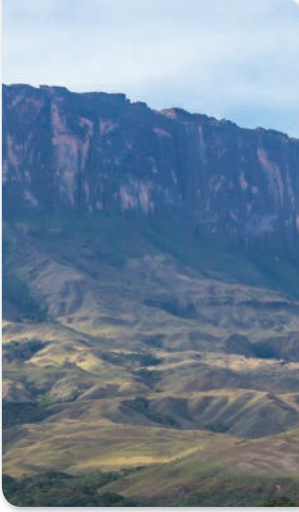

Mündəricat

1.

Cənubi Amerika

5

1.	Coğrafi mövqe	7
2.	Konkistadorlar	11
3.	Andlar	16
4.	El-ninyo	22
5.	Atakama – ən quru səhra	25
6.	Amazon hövzəsi	29
7.	Gilealar	34
8.	Pampa	38
9.	Meşələrin kəsilməsi	41
10.	Cənubi Amerikanın əhalisi və ölkələri	46
11.	Braziliya	51
	Ümumiləşdirici kompleks tapşırığı	55

2.

Şimali Amerika

57

12.	Coğrafi mövqe	59
13.	Kolumb və Vespuççi	63
14.	Kordilyerlər	68
15.	Transalyaska neft kəməri	73
16.	Tornadolar xiyabanı	77
17.	Yukon	82
18.	Kolorado Böyük Kanyonu	86
19.	Böyük göllər rayonu	89
20.	Preriyalar	92
21.	Yelloustoun Milli Parkı	95
22.	Meqapolislər	100
	Ümumiləşdirici kompleks tapşırığı	105

23. Coğrafi mövqe	109
24. Alp-Himalay qırışığı	114
25. Sunami	118
26. Qara qızıl	121
27. Mussonlar	124
28. Baykal	129
29. Aral dənizi-gölü	133
30. Yarımsəhralar	136
31. Asiyanın ekoloji problemləri və təbiətin mühafizəsi	140
32. Demografik siyasət	145
33. Asiya ölkələri	151
Ümumiləşdirici kompleks tapşırığı	155

34. Coğrafi mövqe	159
35. İslandiya qeyzərləri və Avropa relyefi	164
36. Alplər	168
37. Qolfstrim/Şimali Atlantika cərəyanı	173
38. Dunay – Avropanın ana çayı	177
39. Aralıqdənizsahili subtropik meşələr	181
40. Ekoloji problemlər	184
41. Antropogen landşaft	189
42. „Qoca“ Avropa	195
43. Sənaye inqilabı və müasir Avropa	199
44. Avropa İttifaqı	204
Ümumiləşdirici kompleks tapşırığı	207

45. Qafqazın coğrafi mövqeyi və relyefi	211
46. Spitak zəlzələsi	216
47. Qara və Xəzər dənizləri	221
48. Abşeron yarımadası (neft)	227
49. Böyük Qafqaz Dağları– əsas iqlim ayırıcı	232
50. Tuqay meşələri	236
51. Etnik müxtəliflik	240
52. Kuban – Rusiyanın „taxıl anbarı“	245
Ümumiləşdirici kompleks tapşırığı	249
Əlavə	251

Cənubi Amerika

Burada öyrənəcəksən ki...

- And dağları dünyada ən böyük dağ sistemidir;
- Amazon dünyada ən bol sulu çaydır;
- Cənubi Amerikada ən quru səhra Atakama yerləşir;
- Cənubi Amerika çölləri pampalar adlanır;
- Cənubi Amerikanın tropik meşələrini (Gilea) “Yer kürəsinin ağciyərləri” də adlandırırlar;
- Cənubi Amerika dünyada biomüxtəlifliyi ilə seçilir;
- Qitədə meşələr intensiv şəkildə qırılır;
- Qitədə ən çox ispan və portuqal dilləri yayılmışdır;
- Cənubi Amerika irqi və etnik rəngarəngliyi ilə seçilir;

MÜHÜM İNFORMASIYA

Sahəsi – 17.8 mln km²

Əhalisi – 432 mln nəfər (2020 il)

Ən uca zirvəsi – Akonkaqua, Argentina, 6960 m

Ən alçaq yerləri – Valdesi, Argentina, dən.səv. 40 m aşağı

Ən uzun çayı – Amazon, 6440 km

Ən böyük gölü – Marakaibo, Venesuela, 13201 km²

Ən yüksək şlaləsi – Anxel, Çurun çayında, Venesuela, 979 m

Ən böyük səhrası – Pataqoniya, Argentina, 673 000 km²

Ən böyük adası – Odlu Torpaq, 48692 km²

Ən böyük dövlət – Braziliya, 8547400 km²

Ən kiçik dövlət – Surinami, 163821 km²

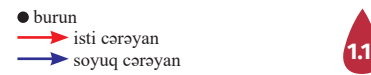
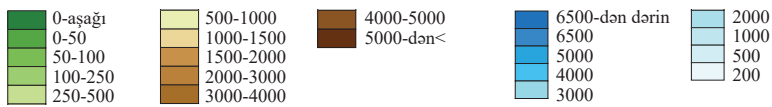
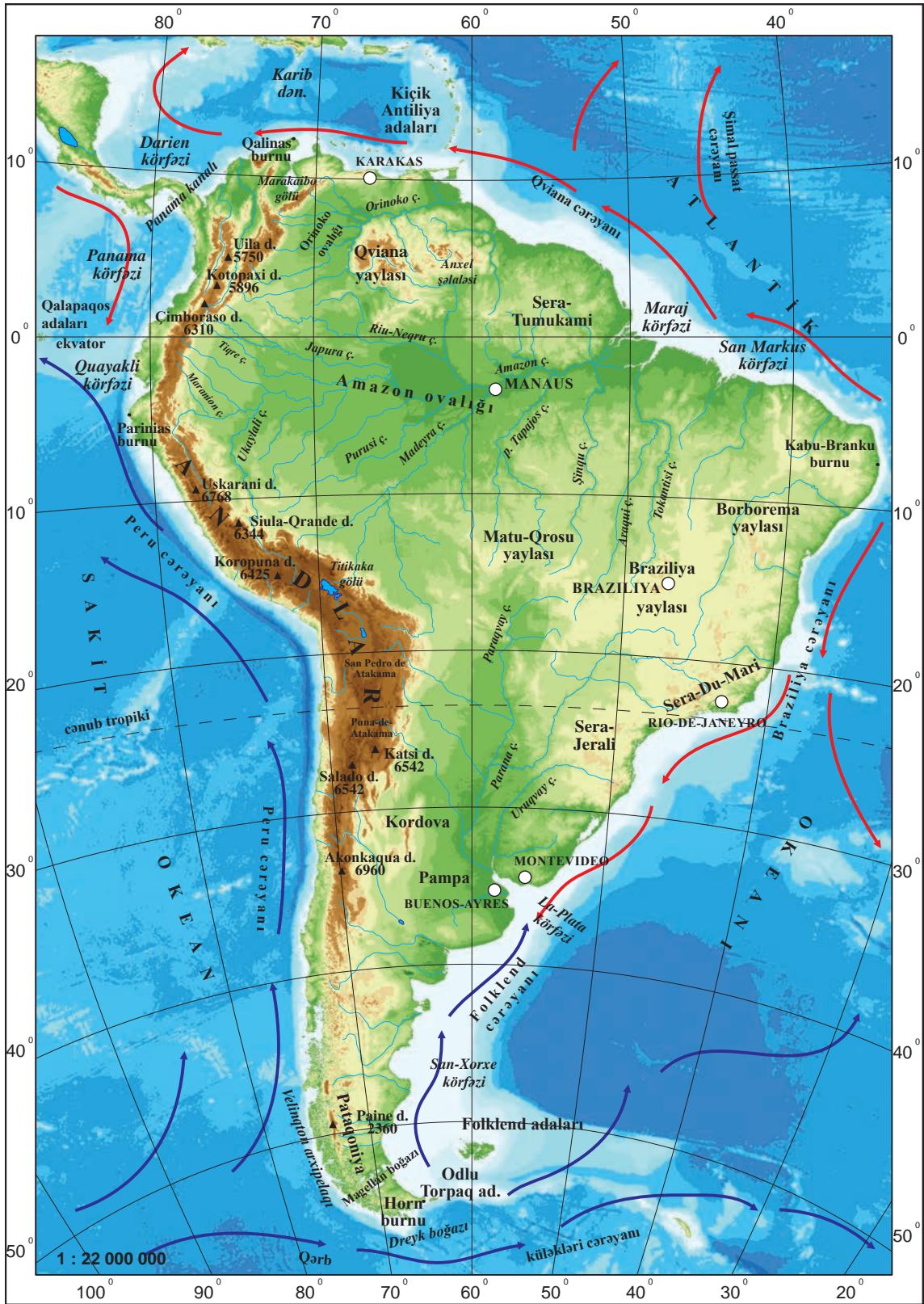
Ən böyük şəhər – San-Paulo, Braziliya, 22 milyon nəfər (2020 il)

Cənubi Amerika haqqında daha çox öyrənmək istəyirsinizsə, internet sahifəsinə baş çək:

<https://www.worldatlas.com/continents/south-america.html>

1. Coğrafi mövqe

Cənubi Amerikanın fiziki xəritəsi (Ölav 3)

Şlüz

Gəmi qaldıran qurğu

Yadıma sal

1. Cənub yarımkürəsində yerləşən qədim superqitə necə adlanırdı və onun parçalanması nəticəsində hansı qitələr yaranmışdı?
2. Cənubi Amerikada gündüz olanda, bizdə, şərq yarımkürəsində gecə olur və əksinə. İzah et, nə üçün belə olur.
3. Dreyk boğazı harada yerləşir və nəyi ilə tanınır?
4. Cənubi Amerikanın coğrafi mövqeyindən irəli gələrək, qitənin təbiəti haqqında ehtimalını söylə.

Cənub yarımkürəsində, Arktika iqlim qurşağından Subantarktika iqlim qurşağına qədər Amerika adlanan geniş quru torpaq uzanır. O, təbii şərtlərin və landşaftların xarakteri ilə çox fərqli iki qitəni – **Şimali və Cənubi Amerikanı** – birləşdirir.

Cənubi Amerika cənub qitələrinə aiddir və böyüklüyünə görə qitələr arasında dördüncü yerdədir. O, cizgiləri ilə nəhəng üçbucaqlıya bənzəyir ki, tərəfi ilə şimala yönəlmiş, tərəsi ilə də – cənuba tərəf. Qitə c.en. dairəsində 5° və şimaldan cənuba tərəf 7640 km daha enlidir, qərbdən şərqə tərəf isə 4990 km ensizdir.

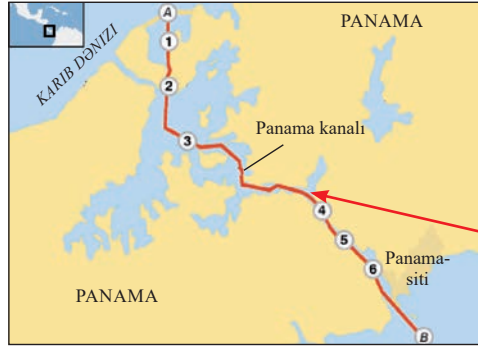
Tapşırıq

1. Cənubi Amerikanın fiziki (Şək.1.1., Əlavə 3) və yarımkürələr (Əlavə 1) xəritələrindən istifadə edərək təyin et:
 - a. qitə hansı yarımkürələrdə yerləşir və qitənin tropiklərə və başlanğıc meridianına qarşı yerləşməsi necədir;
 - b. hansı tərəfdən hansı okeanlarla sərhəddir;
 - c. Karib dənizi hansı okeanın hövzəsinə aiddir;
 - d. hansı okean cərəyanları qitənin kənarlarından keçir və ehtimalını söylə ki, onlar qitənin təbiətinə hansı təsiri göstərir.
2. Cənubi Amerikanın fiziki xəritəsindən (Şək. 1.1, Əlavə 3) istifadə edərək Cənubi Amerika qitəsinin ucqar nöqtələrinin koordinatlarını müəyyənləşdir: şimalda – Qalinas, cənubda – Horn; qərbdə – Parinias və şərqdə – Kabu-Branku.

Qitə Şimali Amerikadan Panamanın ensiz körfəzi və ondan çəkilmiş Panama kanalı ilə ayrılır, Antarktidadan isə – Dreyk boğazı ilə.

1.2.

XVI əsrdə, Panama körfəzi kəşf edildikdən sonra, kanalın tikinti ideyası dəfələrlə yaransa da, ideyanın həyata keçirilməsi yalnız XIX əsrin 80-ci illərində Fransa şirkəti tərəfindən başlandı. Tikintiyə Süveyş kanalının inşaatçısı Ferdinand Lesepeş başçılıq edirdi. 10 ildən sonra şirkət müflisləşdi və kanalın tikintisini 1904-1914-cü illərdə yalnız ABŞ davam etdirə bildi.

① Şlüz

Tapşırıq

3. Panama kanalından başqa, daha hansı önəmli kanalları tanıyırsan və izah et ki, bu kanalların tikintisinin hansı əhəmiyyəti var idi.

Cənubi Amerikanın sahil xəttinin uzunluğu 26 000 km-dir. Sahil xətti zəif parçalanıb və limanların tikintisi çox əlverişli deyil. Qitə, ətrafdakı adaların ümumi sahəsi ilə, yalnız Avstraliyadan və Antarktidadan böyükdür. Trinidad, Qalapaqos və Folkland adaları, Odlu Torpaq və Pataqoniya arxipelaqı böyüklüyü ilə seçilir.

1.3.

1520-ci ildə Fernando Magellan, hazırda onun adını daşıyan boğazı keçdikdə, sahilə od görünür. Səyyah bu torpağı "tierra-del-fuego", yəni Odlu Torpaq adlandırır. Odlu Torpaq arxipelaqını tez-tez "arxa ölkə", "dünyanın son torpağı" da adlandırır.

Tapşırıq

4. Yarımkürələr xəritəsindən (Əlavə 1) istifadə edərək Cənubi Amerikanın və Afrikanın coğrafi yerləşməsini bir-biri ilə müqayisə et və bunların arasında hansı oxşarlıq-fərqin olduğunu təyin et. İnformasiyanı sxem şəklində təqdim et.

Coğrafi tədqiqat

Cənubi Amerikanın fiziki (Şək.1.1, Əlavə 3) və yarımkürələr xəritəsindən istifadə edərək qitənin sahil xətti boyunca xəyalən səyahət et:

- Sahil xəttini təsvir et və onun xarakteri haqqında nəticə çıxar;
- Cənubi Amerika, Afrika və Avstraliya sahil xətlərini bir-biri ilə müqayisə et və təyin et ki, bunların arasında hansı oxşarlıq-fərq var.

Praktiki iş

Cənubi Amerikanın kontur xəritəsində qitənin ucqar nöqtələrini, həmsərhəd okeanları və dənizləri, boğazları, körfəzləri və ətrafdakı adaları işarələ və yaz.

<https://mapmaker.nationalgeographic.org/> internet səhifəsindən istifadə edərək Cənubi Amerikanın elektron fiziki xəritəsini yarat. Sənə maraqlı olan üç obyekt seç, onların haqqında məlumat topla və xəritəyə qısa mətn, foto və ya videomaterial şəklində əlavə et.

Bu, maraqlıdır

- ◆ Panama kanalının texniki ölçüləridir: uzunluğu – 82 km; eni – 150-305 m; dərinliyi – 18 m; gəmi dövrüyyəsi – sutka ərzində 48 gəmi; kanala çıxış vaxtı – 18 saat.
- ◆ Odlu Torpaq adalarının əsas şəhəri Uşuaya dünyanın ən cənubunda yerləşir və Antarktidanın qapısıdır. Uşuaya “qərbə baxan boğaz” deməkdir. Şəhərdə yalnız 63280 nəfər yaşayır, bunların da əsas məşğuliyyəti balıqçılıq, neft və qaz hasilatı, qoyunçuluq və ekoturizmdir.
- ◆ Pasxa adası, eynilə Rapanui, Sakit okeanın şərq hissəsində yerləşən vulkan mənşəli adadır və 1888-ci ildən Çiliyə baxır. Adanın sahəsi 165,5 km²-dir, ən uca nöqtəsinin hündürlüyü – təxminən 539 m. Adada çoxsaylı sönmüş vulkan var. İqlimi rütubətli-tropikdir, yağıntıların orta illik göstəricisi 1300 mm-ə çatır. Burada əsasən kollar və ot böyüyür.

Pasxa adası nəhəng daş heykəlləri və ieroqlif yazısı ilə tanınır. UNESCO 1983-cü ildə adada yaranmış Rapanui Milli Parkını ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil etdi. Pasxa adası dünyada ən uzaqda yerləşən yaşayış məskəni hesab edilir.

2. Konkistadorlar

Konkistador

İspan və portuqaliyalı əsgərlər, yoxsullaşmış zadəganlar, macərə axtaranlar. Onlar, Xristofor Kolumbun Amerikanı kəşf etdiyindən sonra, müasir Amerika qitəsini ispaniyalıların tabeçiliyi altına saldılar.

2.1.

Fransisko Pisaro Qonsales ispaniyalı macərəçi və konkistador, Yeni Dünyanın möcüzəvi zənginliyi haqqında yayılmış əhvalatlara aludə olub, 1502-ci ildə Cənubi Amerikaya yola düşür. O, 1535-ci ildə İnkələrin İmperiyasını zəbt edib Lima şəhərinin əsasını qoyur.

Yadına sal

1. Hansı dövrü böyük coğrafi kəşflər dövrü adlandırırlar və nə üçün?
2. Böyük coğrafi kəşflərə hansı ilkin şərtlər səbəb olmuşdu?

Cənubi Amerika sahillərini gören ilk avropalılar Xristofor Kolumbun üçüncü ekspedisiyasının üzvləri idilər, amma Kolumbun özü də yeni qitə kəşf etdiyini bilmirdi.

Xristofor Kolumbun ekspedisiyası 1492-ci ildə İspaniyanın Palos limanından çıxıb bir neçə ay üzdükdən sonra Mərkəzi Amerikada yerləşən Bahama adalarına çatır. Kolumb bu adaları Hindistan torpağı hesab edirdi və avropalılar sonralar onu “Vestindiya”, yəni Qərbi Hindistan adlandırırdılar. Regionun adı bundan götürülmüşdü, yerli əhalini isə “hindilər” adlandırırdılar. Hazırda “hindilərin” əvəzinə, “yerli əhali” tərifindən istifadə olunur.

Qitəni Kolumbun kəşf etdiyinə baxmayaraq, ona italyalı dənizçi, Ameriqo Vespuççinin adı verilmişdir. Vespuççi ticarət məqsədilə 1499-1502-ci illərdə bir neçə dəfə Amerikaya səyahət etmiş və birinci başa düşmüşdü ki, Kolumb tərəfindən kəşf edilən torpaq Hindistan deyil, tamamilə yeni, indiyə qədər naməlum bir qitədir. Bu ərazilər əvvəlcə “Yeni dünya”, sonra da “Ameriqo torpaqları” adlanırdı. Sonralar bu ad bütövlükdə Şimali və Cənubi Amerika qitəsinə verildi.

XVI əsrdə İspaniyada və Portuqaliyada yoxsullaşmış tacirlər və qızıl axtaranlar yeni, zəngin qitəyə yola düşdülər. Onlar konkistadorlar adlanırdılar. Onlar torpaqları fəth etmək, əhalini qarət etmək, qızıl və dəyərli əşyaları ələ keçirmək üçün Amerikaya üz tuturdular.

Konkistadorlar Amerikada o dövrün çox güclü ölkəsi olan – Asteklərin İmperiyasını – fəth edib onu İspaniyanın müstəmləkəsinə çevirdilər, yerli əhalini və onun mədəniyyətini demək olar ki, bütövlükdə məhv etdilər. Sonralar onlar Cənubi Amerikanın güclü dövlətini – İnkələrin İmperiyasını da ələ keçirdilər. Konkistadorlar qızıl və hökmranlıq əldə etmək üçün nəinki yerli əhalini, eləcə də bir-birlərini qırırdılar. Cənubi Amerika İspaniyanın və Portuqaliyanın müstəmləkələri altına keçdilər. Sahilləri və əkin üçün yararlı əraziləri Avropadan köçüb gələnlər tuturdular, yerli əhalini isə qitənin daxili və dağlıq hissələrinə köçürürdülər.

Hadisənin analizi

İnkələr İmperiyası haqqında məlumatla tanış ol və suallara cavab ver:

İnkələr İmperiyası And dağlarında yerləşir və yaxşı inkişaf etmiş təsərrüfatı və qədim mədəniyyəti ilə seçilirdi. İmperiya qızıl-gümüş və mis filizləri ilə çox zəngin idi. Yerli əhali bu dəmirələr üzərində işləyir və bunlardan müxtəlif əşyalar hazırlayırdı. İnkələr İmperiyasının paytaxtı Maçu-Pikçu idi.

İnkələr əsrlər ərzində And Dağlarından Cənubi Amerikaya çoxsaylı yollar salmış və bunun üçün asılan körpülər də tikmişdilər. Yolların tikintisi XVI əsrdə, ispaniyalı qəsbkarların gəlişindən sonra dayandırıldı. 4 əsas yol mövcud idi, bunlardan ən uzununu 6600 km-ə çatırdı və İmperiyanın bütün şəhərlərini birləşdirirdi.

Suallar:

- Necə düşünsən, nə üçün Cənubi Amerikanın Kolumba qədər dövrünün mədəniyyətlərinin əksəriyyəti And dağlarında yaranmışdı?
- Şək. 1.1 (Əlavə 3)-dən istifadə edərək müzakirə et ki, yerli əhali And dağlarında və Amazon meşələrində hansı təbii şərtlərdə yaşamağa olurdur?
- Xəritəyə əsasən təsvir et ki, baş yollar hansı şəhərləri bir-biri ilə birləşdirirdi və izah et ki, ikinci dərəcəli yolların hansı təyinatı var idi.
- Nə üçün ispanlar yerli tayfaları məhv edirdilər?
- Nə üçün Mərkəzi və Cənubi Amerikanın yüksək inkişafa malik sivilizasiyaları məhv oldular?
- Nə üçün yerli əhali təcavüzkarlara qarşı çıxma bilmədi?

Bu dövrün müstəmləkə işğalları Cənubi Amerika qitəsində çoxlu coğrafi kəşflərlə bağlıdır. 1541-1542-ci illərdə ispan konkistadoru və səyyahı Fransisko

De Orelyan öz ordusu ilə birlikdə avropalılar arasında birinci olaraq qitənin ən enli hissəsini keçmişdi: And dağlarından keçib, Amazon çayını üzüb, Atlantik okeanına çatmışdı.

2.2.

Fransisko Pisaro və Fransisko De Orelyanın səyahət marşrutları

Tapşırıq

1. Şək. 2.2 və Cənubi Amerika siyasi xəritəsinə (Şək. 10.3, Əlavə 4) əsasən:
 - a. təyin et, ispanlar qitənin hansı sahillərini və portuqaliyalılar hansı sahillərini kəşf etmişlər;
 - b. Araşdır ki, bu ərazilərdə hansı müasir ölkələr yerləşir.

Demək olar ki, 300 il ərzində Cənubi Amerikanın təbiətini öyrənmək mümkün olmurdu. İspan və portuqaliyalı müstəmləkəçilər çalışırdılar ki, ələ keçirdikləri ərazilərə tədqiqatçılarını və alimləri buraxmasınlar. Buna baxmayaraq, XIX əsrin ikinci yarısında artıq qitənin sahil zolağının bütöv çertyoju təyin edildi. XX əsrdə isə müxtəlif ölkələrin alimlərinin iştirak etdiyi Amazon ovalığının tədqiqatı aktivləşdi.

Cənubi Amerika təbiətinin tədqiqatında alman coğrafiyaçısı və səyyahı Aleksandr Humboldtun əvəzsiz töhfəsi olmuşdur. O, fransız botanika alimi

Eme Bonplanla birlikdə XVIII-XIX əsrlərin qovşağında qitəni öyrənmək üçün ekspedisiya təşkil edir. Humboldt qitənin relyefini, bitki örtüyünü öyrənir, botanika və zoologiya kolleksiyalarını toplayır, qərb sahillərinə çıxan cərəyanı təsvir edir və sahil rayonlarının iqliminin formalaşma prosesində onun əhəmiyyətini açıqlayır. Eləcə də o, And dağlarını öyrənmiş və yüksəklik qurşaqlarının ideyasını irəli sürmüşdü: Humboldtun müşahidəsi ilə, dağlarda təbii zonalar yüksəklik artdıqca dəyişirdilər.

A. Humboldt və E. Bonplanın Cənubi Amerikaya səyahət marşrutu

2.3.

Humboldtun səyahəti nəticəsində müəyyən oldu ki, Amazon və Orinoko çaylarının sistemləri bir-biri ilə bağlıdır. Eləcə də bəzi silsilənin istiqamətini müəyyənləşdirdi, xəritədə qitənin qərb sahillərinə çıxan cərəyanı qeyd etdi. Bu cərəyan Humboldt cərəyanı adlanır.

Tapşırıq

- Şək. 2.3.-ə əsasən A. Humboldtun və E. Bonplanın səyahət marşrutunu təsvir et. Necə düşünürsən, səyahət zamanı onlar hansı çətinlikləri dəf etməli olmuşdular?
- Müasirləri A. Humboldt "XIX əsrin Aristoteli", onun Cənubi Amerika qitəsinə ekspedisiyasını isə "Amerikanın İkinci Kəşfi" adlandırdılar. Necə düşünürsən, nə üçün?
- Səncə, müasir dövrimüzdə Cənubi Amerikaya elmi-tədqiqat ekspedisiyalarını təşkil etmək lazımdır və ya yox? Cavabı əsaslandır.
- Cənubi Amerika səyyahlarını və tədqiqatçılarını zaman xəttində yerləşdir, onlardan hər birinə səyahət tarixi və nəticəsini yaz. Bu səyyahların və tədqiqatçıların "yaxşı" və "pis" xidmətləri haqqında müzakirə et və fikrini bildir ki, özün ekspedisiya üzvü olsaydın, səyahət zamanı nəyi dəyişərdin.

Kompleks tapşırığı

Hədəf anlayışı:

coğrafi tədqiqat və analiz; coğrafi hadisə, coğrafi proses; əhali və təsərrüfat.

Məsələ: Konkistadorlar

Təsəvvür edin ki, nəşriyyatda rəssam-illüstrator kimi çalışırsız və redaktor şagirdlər üçün komiks yaratmağı tapşırır. “Amerikada Kolumbadək olan sivilizasiya və konkistadorlar” mövzusunda komiks yaradın.

Komiksdə aşağıdakıları göstər:

- Konkistadorların Cənubi Amerika əhalisinə rolu və təsiri;
- Qitənin öyrənilməsi/inkışafı prosesində səyyahların və tədqiqatçıların kəşflərinin nəticələri və əhəmiyyəti.

Araşdırmanızın nəticəsini söyləyin.

Praktiki məsləhətlər:

- Cənubi Amerikanın Kolumbadək sivilizasiyaları ilə tanış ol;
- Cənubi Amerikanın kontur xəritəsində Kolumbadək sivilizasiyaların yaşayış sahələrini qeyd et;
- Müzakirə et ki, ispan və portuqaliyalı konkistadorlar Cənubi Amerikanı nə üçün və necə işğal edirdilər?
- Konkistadorların, səyyahların və tədqiqatçıların kəşflərinin nəticəsində baş vermiş dəyişikliklərin güclü və zəif tərəflərini qiymətləndir.

Komiksi hazırladıqda həm fotomaterialdan, eləcə də çəkdiyiniz şəkillərdən istifadə edə bilərsiniz. Komiksi təqdim etdiyində göstər ki, tapşırığı hazırlayan zaman hansı tədqiqat mərhələlərini keçmişən.

Praktiki iş

Dünya fiziki kontur xəritəsində yaratdığınız şərti işarələrlə Xr. Kolumbun, A. Vespuççinin, F. Pisonun, F. De Orelyanın və A. Humboldtun səyahət marşrutlarını qeyd et.

Bu, maraqlıdır

- ◆ 1494-cü ildə Tordesilasda (İspaniya) Roma Papası VI Aleksandrın təşəbbüsü ilə İspaniya və Portuqaliya arasında Tordesilas müqaviləsi imzalandı. Müqavilənin əsasında q.en.46° dairəsində ayırıcı xətt təyin olundu və onun qərbində yerləşən bütün ərazilər İspaniyanın mülkiyyəti elan edildi, xəttin şərqində kəşf edilən torpaqlar isə – Portuqaliyanın hökmranlığına keçdi.
- ◆ Məşhur amerikalı alpinist qadın – Eni Smit Peki 1850-ci ildə Providensdə dünyaya gəlmişdir. O, Şimali və Cənubi Amerikanın, eləcə də Avropanın demək olar ki, bütün zirvələrini birinci fəth etmişdi. 58 yaşlı Eni Smit – And dağlarının Huaskaran zirvəsinə (6656 m), 61 yaşında isə Koropuna zirvəsinə (6377 m) qalxmışdı. Eni sonuncu zirvəni 82 yaşında fəth etmişdi. Öz səyahətlərinin təəssüratını isə dinləyicilərə mühazirələrində danışır və öz kitablarında da təsvir edirdi.

3. And dağları

Yadıma sal

1. Litosfer tavaşı nədir və Cənubi Amerika litosferin hansı tavaşında yerləşir?
2. Nə üçün əsasən qitələrin kənarlarında böyük və yüksək dağ zəncirlərinə təsadüf edilir?

Tapşırıq

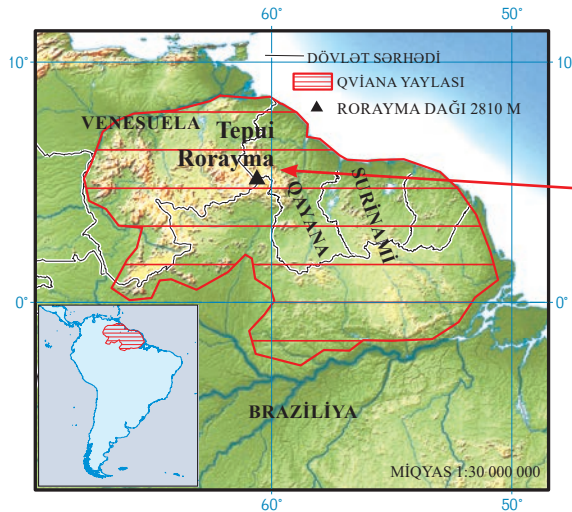
1. Cənubi Amerikanın fiziki xəritəsinin (Şək.1.1, Əlavə 3) əsasında izah et ki, qitənin relyefi hansı xüsusiyyətləri ilə fərqlənir.

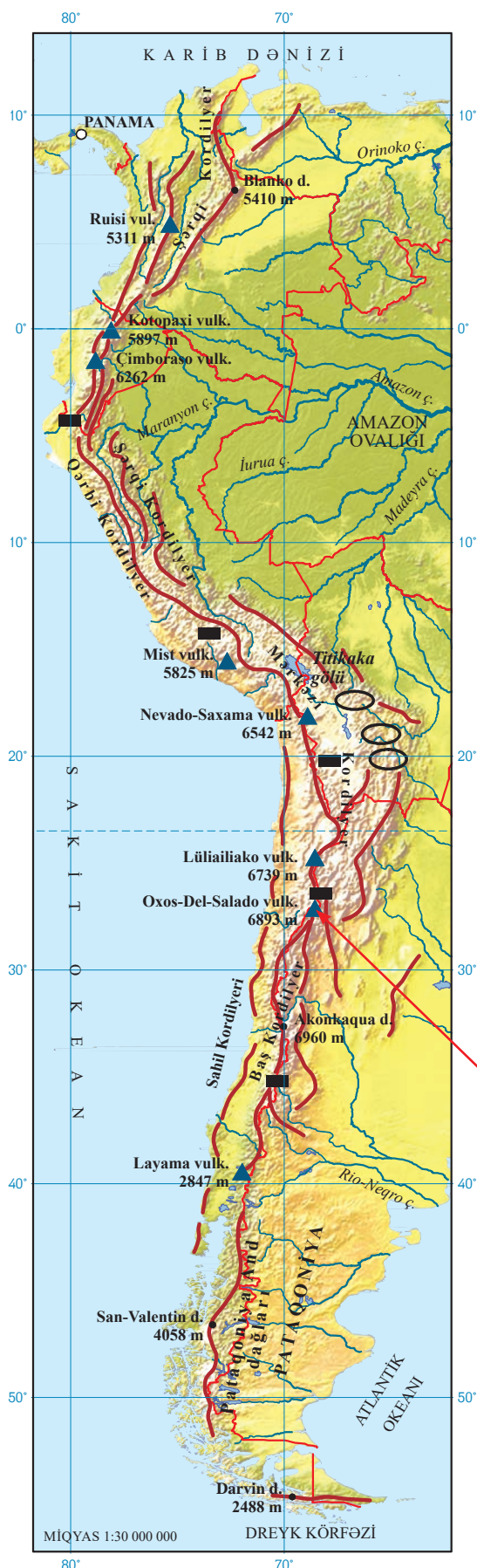
Cənubi Amerika qitəsinin şərq hissəsinin düzənlik relyefinə onun platforma quruluşu səbəb olmuşdur. Cənubi Amerikanın platforması dəfələrlə qabarmış və ora-burada çökmüşdür. Platformanın bu sahələrində Amazon, Orinoko və La-Plata ovalıqları yerləşir və bunlar qitənin 45%-ni təşkil edirlər.

Braziliya və Qviana yaylaları platformanın qabarması nəticəsində yaranmış qalxanı təqdim edirlər. Qviana yaylası mərkəzi hissəsində ən böyük hündürlüyünə çatır, Braziliya yaylası isə – cənub-şərqdə. Qviana yaylasında masayabənzər dağlar, b.a. **tepuilər** çoxdur. Tepuilər meşə ərazilərindən təcrid edilmiş, buna görə də onlar “ekoloji adalar” hesab edilirlər. Dağların təcrid olunması yerli flora və faunanın inkişafına səbəb olmuşdur. Tepuilərdə çoxlu sayda nadir endemik bitkilər yetişir, faunanın bəzi nümayəndələri isə yalnız burada yayılmışlar.

3.1.

Tepui Rorayma Kanaym Milli Parkının cənub-şərq hissəsində yerləşir. Bu masayabənzər dağın hündürlüyü 2810 m-dir. Roraymın başı üzərində hər zaman bulud olur. Onun zirvəsi təxminən sahəsi 34 km² olan platodur.

Qitənin qərbində yerləşən **And dağları** cavan qırıxıq dağlardır. Dağların formalaşması hələ Qondvananın tərkibində olduğundan başlamış və inkişafın uzunmüddətli geoloji yolunu keçmişdir. And dağları dünyanın ən uzun (təxminən 9000 km boyunca uzanır) və hündürlüyü ilə ikinci dağlar sistemidir. **Akonkaqua** zirvəsi (6960 m) yüksəkliyi ilə nəinki And dağları və Cənubi Amerikanın, eləcə də bütövlükdə qərb yarımkürəsinin ən yüksək zirvəsidir. And dağları dünyanın ən böyük suayırıcı sistemi hesab edilir.

And dağlarında, quruluşuna əsasən, iki – şərq və qərb zonasını ayırırlar. Şərqi And dağları əsasən meridian istiqamətində bir-birinə paralel dağ zəncirlərindən ibarətdir, bunların arasında platolar və çökəkliklər inkişaf etmişlər.

3.2. And dağları

mis yatağı	■
qalay yatağı	○
istiqamət	~
vulkanlar	▲
zirvənin yüksəkliyi	4058

And dağları haqqında daha çox öyrənmək istəyirsinizsə, internet səhifəsinə qonaq ol:

<https://www.britannica.com/place/Andes-Mountains>

And dağlarında, təxminən, 70 fəaliyyətdə olan və sönmüş vulkan var. Burada dünyanın ən yüksək vulkanı Oxos-Del-Salado (6893 m) yerləşir.

3.3.

Oxos-Del-Salado vulkanı Cənubi Amerikada yüksəkliyi ilə yalnız Akonkaquadan geri qalır. O, Argentina və Çili sərhədində yerləşir və eyni zamanda Çilinin ən uca zirvəsidir. Vulkanın qərbində, Sakit okeana qədər, Atakama səhrası uzanır.